

University of Groningen

Ter wille van de uitzichtlozen

Matheeussen, T.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2003

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Matheeussen, T. (2003). *Ter wille van de uitzichtlozen*. University of Groningen. Faculty of Law.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Ter wille van de uitzichtlozen

L. Sergii Catilinae pro domo oratio

Naar de Codex Pistoriensis in het Nederlands weergegeven

Verantwoording

Dames en Heren,

De *Confessiones* van Augustinus zijn een eerlijk, maar ook een onvolledig gehouden boek. Uit de lange zelfopenbaring blijkt dat de auteur ook heel wat onuitgesproken heeft gelaten, informatie die hij had, onuitgegeven verkoos te houden. Maar soms valt ons een ontdekking ten deel van handschriften met teksten en documenten uit de werkkamer en de bibliotheek van Augustinus.

Niet zolang geleden heeft Jostein Gaarder¹ de zogeheten *Codex Floriae* bij een antiquair in Buenos Aires even onder ogen gehad: hij bevat de lange brief van Augustinus' vriendin ter rechtvaardiging van haar leven met de vader van haar kind en tot waarschuwing van haar nu voor een kerkelijke loopbaan kiezende minnaar. *Vita Brevis* is het boek waarin een geannoteerde vertaling te lezen staat van een codex waarvan Gaarder naar eigen zeggen een fotokopie heeft gemaakt, terwijl het Vaticaan het origineel zou hebben ontvangen voor codicologisch onderzoek. Het Vaticaan ontkent een dergelijk manuscript te hebben overhandigd gekregen en Gaarder beschikt in elk geval niet over enig ontvangstbewijs.

Hoe dit ook zij, diezelfde *Confessiones* brengen ook Catilina ter sprake. Aurelius Augustinus praat er Sallustius na² waar die zegt dat Catilina bij wijze van bezigheidstherapie het kwade bedreef, misdaden beging.

Het is toch nauwelijks aannemelijk dat de geschiedenis enkel de geschriften van Catilina's vijanden een overleven zou hebben gegund? Waarom zouden onder de talrijke vrienden van Catilina (Cicero en Sallustius bevestigden dat Catilina vele vrienden telde³) er geen geweest zijn die hun getuigenis hebben neergeschreven en van wie dat getuigenis wellicht

¹ Het boek verscheen oorspronkelijk in het Noors in 1997. In hetzelfde jaar kwam ook een Engelse vertaling door Anne Born van de pers (Phoenix House, Londen). Ik raadpleegde een paperback-editie: J. Gaarder, *Vita Brevis, A Letter to St Augustine*. Illustrated by Sara Perkins. Translated by Anne Born, Londen, Phoenix, 1998. Jostein Gaarder is, zoals bekend, de auteur van het ook in het Nederlands vertaalde succeswerk *De Wereld van Sofie*.

² Aug., *Conf.* 2.11; Sall., *Catil.* 16.3.

³ Cic., *Caes.* 12-14; ook Sall., *Catil.* 36.5 laat wellicht het besluit toe dat vele aanhangers van Catilina zich door vriendschap moeten verbonden hebben gevoeld met hun leider.

MATHEEUSSEN

nog te recupereren is? Is het bijvoorbeeld niet waarschijnlijk dat in de bibliotheek van Augustinus dit soort getuigenissen nog wel te vinden waren? En heeft Augustinus ook die dan in zijn lade gelaten? Het lijkt er op, want naast de *Codex Floriae* is ook een *Codex Pistoriensis* onlangs aan het licht gekomen. Lang onbekend lijkt dit handschrift afkomstig uit Pistoia te zijn gebleven en dat het met Pistoia te maken heeft is begrijpelijk⁴: Pistoia is immers de plaats die, naar het een oeroude overlevering wil, gesticht werd door de overlevenden van Catilina's leger, dat even moedig als vruchteloos streed tegen de misleide Romeinse legioenen, onbewust opkomend deze laatsten tegen het belang van de bevolking waaruit zij waren voortgekomen en in hun overwinning de val verhaastend van de vrije republiek die zij dachten te verdedigen.

De *Codex Pistoriensis* getuigt van gedachtegoed dat anderszins de geschiedenis niet heeft gehaald, dat enkel door de dunne draad van een zolang verborgen gebleven handschrift tot ons is gekomen. Hier vond ik de notities voor de rede die Catilina zelf blijkt te hebben opgetekend, terwijl hij met stijgende verontwaardiging luisterde naar de eigengereide zelfbevestiging van de meer en meer in paniek wild om zich heen slaande Marcus Tullius Cicero, consul tegen ieders verwachting. De notities zijn incompleet, alsof Lucius Sergius Catilina het steeds moeilijker kreeg zijn verontwaardiging te onderdrukken, alsof hij eindelijk de pen boos had neergesmaakt en nog even de hoop koesterde en, zoals wij nu weten, de illusie, het tij te kunnen keren. Het handschrift eindigt bovendien abrupt, met een gedeeltelijk verscheurd blad dat manifest niet het einde van het manuscript was.

Hier volgt van wat ik kon ontcijferen een vertaling. Het is altijd een zwakke weergave van wat in de Latijnse tekst zo levendig en oprecht de diepste gekwettheid van iemand weergeeft die nooit de kans kreeg het gelijk van zijn inzet voor een nieuwe economische en sociale politiek aan te tonen.

Constant Matheussen

⁴ In Pistoia werd in de negentiende eeuw een *Torre di Catilina* opgetrokken, uiting van bewondering voor Catilina.

Senatoren,

Hoelang nog dacht U dat het duren zou vooraleer ik uit deze tempel hals-over-kop vluchten zou? Hoelang nog mag tegen mij misbruik worden gemaakt van het privilege dat een consul toekomt, als eerste het woord te voeren in de vergadering die hij voorziet? Hoelang nog zal men voortgaan tegen mij mijn schroom te gebruiken en mijn beleefdheid om iemand te laten uitspreken?

De tijden zijn wel veranderd! Bij onze vaders had elke consul steeds het fatsoen het agendapunt in de senaatszitting in te leiden en daarna om uw mening te vragen, of juist: uw meningen, met respect voor de vrije besluitvorming die U allen en U allen alleen toekomt. Onuitgegeven en ongehoord is de handelwijze van Marcus Tullius die, misbruik makend van de afwezigheid van Caius Antonius, zijn collega-consul, de voorkeur gaf aan een schampere schimprede en schorre scheldpartij, zonder zelfs U ook maar uit te nodigen uw visie te formuleren.

Het verbaast mij dan ook dat ik hier in deze Hoge Vergadering, voor dit gehoor, als voor een uitzonderlijk recht moet vechten: het recht van een Romeins senator U zijn mening voor te leggen! Verbaast mij dat? Ach neen, althans het mag mij niet verbazen. Immers, bij elke andere consul zou de vanzelfsprekende vertrouwdheid met onze institutionele gebruiken en gewoonten een afdoende waarborg zijn geweest voor de onafhankelijkheid, voor zelfbeheersing en voor waardigheid, zoals wij die sinds eeuwen kennen bij wie deze senaat ooit heeft voorgezeten. Bij Marcus Tullius echter had ik dienen te weten, mag ik er op vertrouwen ook dat U weet, deze verwachtingen beschaamd te zullen zien: hoe toch zou deze Arpinaat, wiens familie nooit enige verantwoordelijkheid, hoe gering ook, voor het reilen en zeilen, voor het wel en wee van deze stad heeft gedragen, hoe zou zo'n parvenu zelfs maar in het minst kunnen beseffen wat ongepast, wat gepast is jegens U, senatoren van deze stad? Waar haalt die dwerg het recht om Roma zelf te laten spreken⁵, Roma die hem, zo zij hier werkelijk aanwezig was, met bliksemende ogen terug zou werpen naar waar hij vandaan komt, waar hij thuishoort, waar hij te blijven had: Arpinum! Wie Roma spreken laat, moet Roma waardig zijn, geen Arpinaat!

Dat Marcus Tullius schold, riep en tierde, hoewel hij deze senaatsvergadering voorzat, het moge hem vergeven zijn. Ik althans ben bereid hem deze perfide en een Romein totaal onwaardige houding te vergeven. Het is immers veeleer van een misleid gepeupel de schuld dan van uw beschaafd geduld! Want U heeft tijdens zijn mateloze tirade gezwegen⁶, uit verbouwereerdheid ongetwijfeld, maar vooral ook uit schaamte, schaamte omdat hier een man stond consul te spelen die in een normale tijd en in een normale situatie het bij de kiezers nooit tot dit hoge ambt zou hebben gebracht. Uw indrukwekkend

⁵ Cic., *Catil.* 1.18.

⁶ Cic., *Catil.* 1.20.

MATHEEUSSEN

zwijgen is het allerluidste protest, zegt meer dan welke woorden ooit hadden kunnen uitschreeuwen.

Ik wil mijn rol anders spelen: niet de man interesseert mij, maar de zaak zelf.

Want, vooreerst, wat verwijt dit consulmannetje mij? Dit te achterhalen blijkt moeilijk! Want hoelang Marcus Tullius ook gesproken heeft, hoe zwaar hij ook uitgehaald heeft, welke scheldkanonnades hij ook heeft afgevuurd, het is toch vreemd dat vaak niet eens duidelijk is wat mij precies verweten wordt en, zo dit al te achterhalen is, welke bewijzen hij dan aanvoert.

Marcus Tullius is het overigens tot een tweede natuur geworden duidelijkheid te vermijden. Het zal U, senatoren, opgevallen zijn dat sinds lang zijn voorkeur uitgaat naar constructies die hem 'schijnen te zijn'. Ik wil niet ontkennen dat er stilistische charme uitgaat van deze constructie; maar het blijft wat het is: *esse videatur*⁷, een schijn van zijn.

Marcus Tullius verbergt de onzekerheid van zijn vermoedens achter de al te vaak herhaalde affirmatie⁸ dat hij alles weet, alles voorziet, alles verhindert, alles redt. Maar vooral zegt hij dat hij niet wenst op te treden, dat niets anders is gebeurd dan dat wat hij vreesde te gebeuren geen doorgang vond, dat een reguliere klacht hij niet wenst te formuleren.

Kan duidelijker worden aangetoond dat deze man geesten die hij eerst het leven gaf, in een gevecht voor een ingebeelde spiegel probeert te verslaan en te verjagen? Hoeft het te verwonderen dat na een spiegelgevecht tegen ingebeelde spoken er inderdaad geen spoken meer blijken te zijn?

Laat ik even stilstaan bij twee verwijten die hij mij ietwat meer precies ten laste legt. Vooreerst beweert hij⁹ dat ik in mijn jeugd mij aan moordpartijen schuldig heb gemaakt, als lid van een losgeslagen bende in het spoor van Sulla. Mochten deze beschuldigingen waar zijn, het ware inderdaad afgrijselijk. Is het teveel gevraagd te eisen dat hij mijn schuld bewijzen zou? Och, hij kan zich de moeite besparen: een rechtbank heeft zich over dit verwijt al uitgesproken en, hoevelen ook voor dit soort aanklachten zijn veroordeeld, ik werd niet veroordeeld, ik werd vrijgesproken! Heeft hij het moeilijk met zo een vrijspraak? Nogmaals, kan men van een Arpinaat verwachten de rechterlijke macht van Rome te respecteren? Wellicht niet, maar laat die ontkenning van de rechtsstaat van hem het monopolie blijven!

⁷ Cic., *Catil.* 1.14; 1.32.

⁸ Cic., *Catil.* 1.6-8.

⁹ Cic., *Catil.* 1.18.

En verder beweert hij¹⁰ dat ik mij in mijn provincie Africa aan wangedrag en afpersingen ben te buiten gegaan! Dezelfde driestheid hier helaas bij Marcus Tullius. Ik val in herhaling, helaas kan ik niet anders: rechters hebben mij ... vrijgesproken! Ik weet, senatoren, dat mijn verhaal eentonig is ...

Is het zo moeilijk om te accepteren dat in een ordentelijke staat een definitieve rechterlijke uitspraak te respecteren valt en dat in een ordentelijke staat een rechterlijke uitspraak het geschil beëindigt? Het voorwerp uit te maken van valse beschuldigingen valt zwaar, senatoren, maar met die beproeving kan ik leven: wij hebben immers rechters en niemand kan zich veroorloven zich niet te onderwerpen aan het oordeel van wie tot oordelen zijn geroepen. Maar hebben deze rechters eenmaal gesproken, dan moet het uit zijn, dan zeker is het niet de onschuld die moet bewezen worden; dan wordt het blijven herhalen van beschuldigingen tot laster en eerroof, tot een belediging voor een Romeins burger en voor Rome zelf! En dat maakt mij boos, dat verontrust mij: niet dus dat ik in mijn eer word aangetast, niet dat ik word belasterd, maar dat de rechtspraak wordt veracht, dat Rome wordt verkracht, dát baart mij zorgen.

Deze verachting voor en verkrachting van de meest fundamentele rechtsbeginselen leidt tot aberraties zoals we ze hier zagen de jongste weken: Marcus Tullius heeft herhaaldelijk gepoogd U te bewegen tot strenge maatregelen ter bestrijding van de spoken die hij alleen vermocht te zien. U heeft vastgesteld dat hij in paniek wild om zich heen sloeg en U heeft met bewonderenswaardige gematigdheid zijn tomeloze angst getracht te bedaren.

Marcus Tullius heeft hier zopas verklaard¹¹ (en ik zal hier slechts enkele van zijn beweringen aanhalen) dat ik op het Marsveld naar aanleiding van de consulsverkiezingen het plan koesterde – zo wist hij wel zeker – hem en de kandidaat-consuls te vermoorden. U heeft toen, senatoren, terecht gemeend op zijn dwaze vraag om een alomtegenwoordige politiemacht niet te moeten ingaan. De grote leider heeft dan maar de vaudeville opgevoerd om zich clownesk als een soort martelaar ten offer aan te bieden, omringd door een even clowneske corona zoals die bij alle koninkjes van één dag kan worden opgemerkt: de grote held kon zelfs niet het genoeg smaken dat ook maar een schijn van enig geweld te bespeuren viel!

Marcus Tullius heeft hier zopas verklaard¹² (nogmaals: ik wil slechts bij enkele van zijn verzinsels stilstaan) dat ik nog onder het consulaat van Lepidus en Tullus, de voorlaatste dag van december, op het forum, op het comitium gewapend klaar stond om zowat *le tout*

¹⁰ Cic., *Catil.* 1.18.

¹¹ Cic., *Catil.* 1.11.

¹² Cic., *Catil.* 1.15.

MATHEEUSSEN

Rome uit te moorden, een plan dat, naar zijn zeggen, jammerlijk mislukte! Geloof U nu echt, senatoren, dit soort absurditeiten? Goed, gelooft u het; en stel even het volgende: ik heb een bende ongeregeld bij elkaar gekregen, tot de tanden gewapend, op het forum, op het comitium; verlopen kerels uiteraard en begerig naar rijkdom, uit op wraak. Wie zou bij de gebruikelijke drukte op het forum, op het comitium dan ook kunnen beletten dat minstens één van die bendeleden zou toeslaan? Is niet het simpele feit dat werkelijk niets gebeurde het beste bewijs dat niets gepland was? En zou ik niet bij de mislukking van een zo driest plan al snel een tweede kans hebben gewaagd?

Senatoren, om enigszins aan de fantasmen van deze heldhaftige schertssoldaat tegemoet te komen, heeft U onder meer besloten¹³ een premie uit te loven voor ieder die zinnige informatie omtrent mijn zogeheten samenzwering zou aanbrenge. Heeft U ook maar aan één enkel iemand zelfs maar het kleinste bedrag moeten uitbetalen? En dat in een stad waarin wij dagelijks worden geconfronteerd met lieden die tegen betaling bereid blijken allerlei verhalen op te dissen bij de praetor en voor de rechters.

Ik wil U zelf een test voorstellen, senatoren. Geloof dat er een misdadige samenzwering is onder mijn leiding, beloof straffeloosheid¹⁴ aan al wie zich alsnog van mij afkeert en het kamp der samenzweerders wil verlaten. Op een blaadje geef ik U: niet één iemand zal op dit aanbod ingaan, omdat niet één iemand begrijpen zal waar U het, bij Hercules, over heeft!

Toppunt van smakeloosheid is wel en al te pijnlijk voor mij, te horen hoe Marcus Tullius zelfs de dood van mijn echtgenote en zoon tegen mij gebruikt.¹⁵ Dit gremium is geen groeve, geen plaats voor tranen om familieleed, maar kan iemand ongestraft fantaseren over het diepste lijden van een mede-senator? Zou ik niet bijna het morele recht hebben tegen zo iemand het recht in eigen handen te nemen? Al te pijnlijk is mij dit soort insinuaties.

Overigens, zegt die moddersmijter niet¹⁶ dat ik voor enkele dagen bij Marcus Laeca was en daar twee ridders heb gevonden, twee ridders dus die hem, Marcus Tullius, zouden vermoorden? Twee ridders dus, die de klus klaren wilden, te weten Caius Cornelius en Lucius Vargunteius! Twee ridders dus ... Ik groet U, Lucius Vargunteius, in deze eigenste vergadering en bemerk uw verbazing: niet zozeer omdat U de taak wordt gegeven het Romeinse volk van een fantast te verlossen, maar vooral omdat U hier van mij moet vernemen dat U slechts een ridder, geen senator is. Laat het U een troost zijn dat deze

¹³ Sall., *Catil.* 30.6.

¹⁴ Sall., *Catil.* 36.5.

¹⁵ Cic., *Catil.* 1.14.

¹⁶ Cic., *Catil.* 1.9 ('*reperi sunt duo equites Romani*'); vgl. Sall., *Catil.* 28.1 (*C. Cornelius eques Romanus ... et cum eo L. Vargunteius senator ...*).

berichten teruggaan op een *homo novus*, op iemand die niet enkel alle rechtsbeginselen vergeet, maar uiteraard ook niet zo precies een inzicht hebben kan in onze institutionele samenhang; begrijpelijk overigens, want in Arpinum is iedereen agrariër!

Ik heb Marcus Tullius uitgenodigd, senatoren, de hele zaak U ter bespreking voor te leggen.¹⁷ Hij weigert, want, zo redeneert hij, U heeft gezwegen! Merkwaardige kronkels bij onze consul: als men hem niet onderbreekt, als men beleefd hem uitspreken laat, dan laat men volgens deze grote denker meteen weten dat deze Hoge Vergadering haar constitutionele rol niet spelen kan! Wellicht begrijpt U niet geheel deze redenering; ze is nochtans eenvoudig, ... in haar absurde dwaasheid.

Senatoren,

Marcus Tullius raast en daast, Marcus Tullius beschuldigt valselijk, Marcus Tullius miskent rechterlijke uitspraken, Marcus Tullius is de leeuwentemmer in een vlooiencircus, Marcus Tullius raakt in paniek! Waarom? Waarom, dat is de kernvraag! En het antwoord is een politiek antwoord, verwijst naar een politieke visie.

U allen is bekend hoe deze Staat sinds enkele decennia kreunt onder economische troebelen en onder de onzekere toestand van gewezen legionairs. Reeds Tiberius en Caius Gracchus zagen dit probleem en zochten naar een oplossing, een gedurfde oplossing voorzeker, maar een oplossing. Zij beseften dat geen staat kan overleven in politieke en sociale rust, zo hij zijn proletariaat geen hoop biedt. Deze visie werd helaas niet begrepen, integendeel: vooraanstaande burgers meenden het probleem te kunnen oplossen door de remedie uit te schakelen. Tiberius en Caius Gracchus werden vermoord! Is het U, senatoren, opgevallen dat Marcus Tullius sprak over Tiberius en Caius Gracchus¹⁸ ... om hen postuum te verminken? Hij zwijgt hier niet, hij schreeuwt het uit: zijn politieke kortzichtigheid, zijn onvermogen tot staatsmanschap!

Ik sta, senatoren, voor een politieke visie die de sanering, ja het behoud van onze Staat nastreeft. Ik sta in een traditie die het proletariaat zijn waardigheid wil hergeven. Die traditie is eervol, maar helaas ook voor de kortzichtige behoudsgezinden gevaarlijk.

Begin december vorig jaar werd nogmaals een *lex agraria* voorbereid. Wie steunde dit initiatief? Uiterst vooraanstaande lieden als Caius Julius Caesar en Marcus Crassus, maar ook Caius Antonius, de huidige collega dus van Marcus Tullius. Het is geen toeval dat Caius Antonius deze vergadering niet voorziet, want Marcus Tullius is bezig hem

¹⁷ Cic., *Catil.* 1.20.

¹⁸ Cic., *Catil.* 1.3-4.

MATHEEUSSEN

mond dood te maken door hem een provincieruil voor te stellen.¹⁹ Wat Caius Antonius doen zal weet ik niet, maar als hij toegeeft, zou het hem later zuur kunnen opbreken en voorspel ik dat het proletariaat hem zal weten te treffen en mijn visie eren zal met kransen en feestmaaltijden.²⁰

En zelfs als nu geen *lex agraria* zal worden aangenomen, dan zal de totstandkoming van een wet verhinderd zijn, ongetwijfeld; maar ook een oplossing voor een probleem dat enkel verergeren kan. En nieuwe initiatieven van gelijke strekking zullen niet uitblijven,²¹ zo voorspel ik, en dat vanwege de invloedrijksten onder ons: ik denk aan een Cnaeus Pompeius, aan een Caius Julius Caesar.

Het gaat hier, senatoren, om een ernstig probleem, om een vraagstuk dat met visie tegemoet dient getreden. Ik weet niet of die visie zal worden opgebracht. Wel weet ik dat Marcus Tullius ze niet kan opbrengen, dat hij alles veil heeft om zijn conservatisme, zijn immobilisme te doen zegevieren. Het zou mij niet verwonderen dat hij in zijn verblindheid zelfs er niet voor zal terugdeinzen Romeinse burgers zonder vorm van proces terecht te stellen,²² als het maar geen conservatieven zijn! Het is niet mijn zorg, maar dat dit ook voor Marcus Tullius faliekant kan uitvallen lijkt mij aannemelijk. Als hij zelfs zijn mede-consul Caius Antonius omkoopt in functie van zijn schijnheilig doel, dan loopt hij wel een zeer groot risico. De neef van Caius Antonius, Marcus Antonius, kent U allen, senatoren: hij is jong, impulsief en doortastend. Ik zou het afkeuren, mocht hij tot moorden overgaan; alleen ... het zou niet onbegrijpelijk zijn!

Senatoren, als ik aan de ernst van onze zaak denk, dan wordt het mij droef te moede. Deze man scheldt en tiert, en ik zou mijn zelfbeheersing moeten bewaren.

Ziet deze man dan niet dat er werkelijk een probleem is, een levensgroot probleem, waarvoor wij een oplossing moeten vinden, willen wij deze republiek een toekomst bieden?

Ontelbaar velen gaan gebukt onder torenhoge schulden. Goed, zo hoor ik zeggen: zij hebben het zichzelf te verwijten! Ongetwijfeld, senatoren, althans bij sommigen! Maar

¹⁹ Sall., *Catil.* 26.4.

²⁰ Cic., *Flacc.* 95.

²¹ Zie Cicero, *In Catilinam I-IV. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco*. With an English Translation by C. MacDonald, Cambridge (Massachusetts). Harvard University Press, 1977 (*The Loeb Classical Library*, 324), p. xxxiii en xxxv.

²² Sall., *Catil.* 55; in de gepubliceerde vorm van de eerste Catilinarische (Cic., *Catil.* 1.28) is Cicero zich van dit probleem bewust: het feit dat hij Romeinse burgers terecht liet stellen zonder dat die door het volk waren veroordeeld kwam hem later op ballingschap te staan. De passage heeft meer dan waarschijnlijk geen deel uitgemaakt van Cicero's rede zoals die werd uitgesproken.

zelfs bij die weinigen slechts ten dele! Voor de meesten immers zat er niets anders op dan schulden te maken, en dat niet, zoals een al te gemakkelijke redenering luidt van wie het economisch meezat, om zich aan allerlei uitspattingen te buiten te gaan, om zich liederlijkheden te veroorloven, maar – en zo eenvoudig is de waarheid voor wie de waarheid zien wil – vaak om in leven te kunnen blijven, om zich het allernoodzakelijkste te kunnen aanschaffen.

Mijn overtuiging is het dat in normale omstandigheden, ja zelfs in moeilijke tijden, ieder na te komen heeft wat hij is overeengekomen: *pacta sunt servanda*. Heeft iemand geld geleend? Laat hij het terugbetalen! Anders denken en anders handelen ondermijnt elke ondernemingsgeest, maakt elk economisch initiatief tot een niet meer op te brengen waagstuk.

Maar, senatoren, onze tijden zijn niet normaal, zijn niet moeilijk: onze tijden zijn uitzonderlijk! En wat in normale, zelfs in moeilijke tijden te gelden heeft als een onwrikbaar beginsel, daarvan moet men – verstandig en doordacht – durven afwijken in uitzonderlijke omstandigheden. Ik ben dus niet een verloochenaar van mijn eigen beginselen, wanneer ik hier voor kwijtschelding pleit van schulden, integendeel: ik pas mijn principes consequent toe: uitzonderlijke omstandigheden verantwoorden uitzonderlijke maatregelen.

Er is toch niet redelijkerwijze aan te twifelen dat thans deze Staat in hoogste nood verkeert. Al meer dan zeventig jaar, al sinds Tiberius Gracchus proberen wij soelaas te vinden voor een steeds talrijker wordend deel van onze bevolking: de verarmde volksmassa. Al meer dan zeventig jaar lukt ons dat niet. En wat is het resultaat van ons falen? Moordaanslagen eerst op magistraten: Tiberius en Caius Gracchus zijn standrechtelijk uitgeschakeld! En deze consul, Marcus Tullius, hij vindt voor die legale moord slechts woorden van lof!²³ Daarna burgeroorlog zonder mate: de onbezonnen wreedheid van Caius Marius – mag ik er U aan herinneren, senatoren, dat Marius uit Arpinum stamde – slechts geëvenaard door de gecultiveerde moordzucht van L. Cornelius Sulla. Wilde moorden vervolgens als het ware door de Staat zelf georganiseerd. Een slavenopstand daarna onder leiding van Spartacus: de beelden van de duizenden gekruisigden langs de *via Appia* zijn U allen ongetwijfeld onuitwisbaar bijgebleven. Piraten verder met de sterkte haast van een geregeld leger. En nu, tenslotte, talloze veteranen die geen uitweg zien en een steeds groeiend stadsproletariaat dat altijd verder verpaupert.

In deze waarlijk uitzonderlijke, niet zo maar moeilijke omstandigheden kunnen wij slechts uitzonderlijke remedies uitproberen. U zal met mij die mening toegedaan zijn wanneer U

²³ Cic., *Catil*, 1.3-4.

MATHEEUSSEN

met mij de zaak van de verdrukten en verpauperden tot uw zaak maakt.²⁴ Mijn voorstel is dan ook een schone lei voor ieder, voor elk een nieuw begin, een generale kwijtschelding van schulden: *tabulae novae*.

Deze drastische maatregel is *hic et nunc* niet onredelijk, als we hem maar inbedden in een passend geheel. Er moet ook voor de schuldeisers een mogelijkheid worden gecreëerd. Dit kan, door hen kansen te bieden bij een *lex agraria*.

Maar deze consul uit Arpinum belastert mij: hij heeft het laag over de financiële ruïne waaraan ik elke vervalldag voor mijn afbetaling, bij elke Iden weer herinnerd word, zo sneert hij.²⁵ Alsof, zo dit al het geval was, dan niet mijn familie, alsof dan niet Orestilla mij zou kunnen helpen.²⁶ Senatoren, die insinuaties neem ik niet langer! Dat op niets gebaseerd schelden en venijnig gesneer is onverdraaglijk, zeker vanwege iemand die deze stad als een toegift heeft gekregen, maar nu van haar gulheid misbruik maakt om eerbare burgers ...

Cetera desunt. Inderdaad, dames en heren, het laatstbewaarde blad van de *Codex Pistoriensis* is slechts een verhakkelde snippet en de tekst breekt hier af. Duidelijk is dat Catilina, hoe bewonderenswaardig beheerst zijn antwoord ook was, worstelde met de verontwaardiging. Uit Sallustius is ons bekend dat hij uiteindelijk de tempel van Jupiter Stator, waar deze memorabele senaatsvergadering plaats vond, in woede heeft verlaten. Ook de bewaarde tekst van zijn repliek laat deze afloop vermoeden.

Ons is ook bekend dat velen, en onder hen vooraanstaanden, zich tot Catilina aangetrokken voelden. De ironie van het lot wil dat Cicero, toen hij naar het consulaat dong, een akkoord wenste te sluiten met ... Catilina²⁷ en dat hij later verklaren zou dat ook hij zelf, Cicero, onder de bekoring was gekomen van Catilina!²⁸ Dezelfde ironie wil dat de verlate moralist en spijtoptant uit onmacht, Sallustius, getuigt hoe Catilina de zaak van de verdrukten voorstond, de kern van diens *oratio pro domo*. En deze kern wordt geloofwaardig, nu hij te lezen valt bij iemand die slechts zijn eigen liederlijk verleden wenste te projecteren op wie met moed een nobele zaak voorstond.

In kringen van classici zullen stemmen opgaan om de authenticiteit van Catilina's *oratio pro domo* zoals bewaard in de *Codex Pistoriensis* te betwisten: het is een oude gewoonte

²⁴ Sall., *Catil.* 35.3.

²⁵ Cic., *Catil.* 1.14.

²⁶ Sall., *Catil.* 35.3.

²⁷ Cic., *Att.* 1.2.1. De brief dateert uit de nazomer van 65.

²⁸ Cic., *Cael.* 14. Cicero's *Pro Caelio* dateert van 56.

van klassieke filologen, en wij moeten daar niet al te veel waarde aan hechten. Of toch dit: toen Catilina voorspelde dat de veroordeling van Caius Antonius (eens zijn programmatische medestander bij de *lex agraria*!) ooit tot vreugde-uitbarstingen zou leiden bij het proletariaat, dan is, zoals wij uit Cicero weten,²⁹ deze voorspelling inderdaad uitgekomen: erekransen werden voor Catilina gevlochten toen Antonius werd veroordeeld, maar deze kransen moesten ondertussen worden neergelegd ... op Catilina's graf. Deze gang van zaken lijkt mij een argument voor de authenticiteit van de *Codex Pistoriensis*. En dat Caius Antonius' neef nog een rol zou spelen in Cicero's leven is eveneens uitgekomen. Toen Cicero's handen en hoofd op bevel van Marcus Antonius op de rostra, dus op het spreekgestoelte van het comitium, werden genageld, ging ietwat verlaat Cicero's beschuldiging uit de eerste Catilinarische in vervulling, althans partieel (het woord moge hier niet al te letterlijk worden genomen): op het comitium waren gedurende enkele dagen de resten te zien van een oud-consul!

Tot slot nog dit: de *Codex Pistoriensis* werd voor onderzoek aan de afdeling manuscripten van de *Biblioteca Nazionale* in het naburige Firenze overgemaakt. Toen ik onlangs om inzage vroeg, ontving ik van de zaalbediende mijn aanvraagformulier terug met het woord: 'alluvionato', in Firenze het codewoord om te zeggen dat hetzij de golven van de Arno, hetzij enigerlei restauratiewerken, hetzij een eenvoudige vorm van administratief ongenoegen aan de basis liggen van een zelfde resultaat: inzage onmogelijk!

Ik troost mij met de gedachte dit verdict nog even voor te zijn geweest. Misschien tot enig nut, zo niet van 't algemeen, dan toch van dit verrassend aandachtig publiek.

Ik dank U.

Utrecht, 13 maart 1999

C. Matheussen

²⁹ Cic., *Flacc.* 95. Cicero's *Pro Flacco* werd uitgesproken in 59.